

27 במאי 2015

לכבוד
מר יואל הדר
היועץ המשפטי
המשרד לביטחון פנים
ירושלים

שלום רב,

הנדון: תזכיר חוק סדר הדין הפלילי (חקירת חשודים) (תיקון – חקירת חשוד בעבירת ביטחון).

התשע"ה-2015

1. הנני מתכבדת להגיש את הערותינו לתזכיר שבנדון, המבקש להפוך את הוראת השעה הקבועה כיום בסעיף 17 לחוק סדר הדין הפלילי (חקירת חשודים) התשס"ב-2002 להוראת קבע, המעגנת את הפטור שניתן כיום למשטרה מהחובה לתעד חזותית או קולית חקירות חשודים בעבירות ביטחוניות. מהטעמים המפורטים להלן, אשר פירטנו בהרחבה גם **בעבר**¹, אנו מתנגדים נחרצות להצעה זו. **תיעוד חזותי של חקירות מהווה אמצעי חיוני להבטחת הליך פלילי הוגן, למניעת עיוותי דין, ולשמירה על זכויותיו היסודיות של העצור. לכן, אין מקום להוראת חוק פוגענית ובלתי חוקתית זו, לא בדמות הוראת שעה ולא בדמות חקיקת קבע.**

2. החובה ככלל לתעד חזותית חקירות בעבירות חמורות נועדה "לאפשר לבית המשפט להתרשם בדרך הקרובה ביותר להתרשמות בלתי אמצעית, מאופן ניהול החקירה ומנסיבות מסירת ההודאה במהלכה. זאת, על מנת לסייע בידיו בקביעת קבילותן ומשקלן של הודאות שנמסרו בחקירה, וכדי לאפשר הגנה טובה יותר לזכויותיהם של נחקרים" (ע"פ 5121/98 יששכרוב נ' התובע הצבאי, פ"ד סא(1) 461, פסקה 23 לפסק הדין). היא נעוצה בהכרה בכך שפיקוח הדוק על נסיבות החקירה חיוני כדי לאפשר לבית המשפט לקבוע אם הודאה עומדת בתנאי סעיף 12 לפקודת הראיות [נוסח חדש], תשל"א-1971 (קרי היא "חופשית ומרצון") ואם נשמרו זכויות החשוד במהלכה. בנוסף, היא מהווה אמצעי חשוב להבטחת ניהול חקירה הוגנת מלכתחילה, חופשיה מעיניניים ומיחס בלתי אנושי ומשפיל, ולהרתעת הגוף החוקר משימוש באמצעי חקירה פסולים.

3. אכן, הסכנה כי אדם הנתון לחקירה מלחיצה יודה במעשים שלא ביצע, היא סכנה מוחשית, המגובה גם בניסיון האמפירי. נתונים שנאספו בידי "פרוייקט החפות" של בית הספר למשפטים ב-Yeshiva University בניו יורק מראים למשל, שמתוך 225 מקרים של הרשעות שווא שנבדקו (כשחפות הוכחה לאחר המעשה באמצעות ממצאי ד.נ.א.), בלא פחות מ-23%

¹ <http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2012/01/tiud-haqirot120112.pdf>

מהמקרים ההרשעה השגויה התבססה על הודאה.² מחקר שפורסם לפני מספר שנים ב-Stanford University Law Review, המנתח מקרים רבים בהם הורשעו חפים מפשע על סמך הודאות, מראה כי גם הודאות שווא עלולות להיות עשירות בפרטים ולכלול "פרטים מוכמנים".³

4. באחד המקרים הקשים והמזעזעים, המדגימים את הבעייתיות העמוקה שבהסתמכות על הודאות – לרבות כאלה הנחזות להיות אמינות ביותר – הוכחה חפותם של 5 קטינים, אשר הורשעו באינוס ברוטאלי של אישה שרצה בפארק בניו יורק, על סמך הודאות מפורטות מאד שמסרו במשטרה.⁴ באותו מקרה, גם תיעוד חזותי של מרבית החקירות לא מנע את עיוותי הדין, והנערים ריצו עונשי מאסר ממושכים לפני שהאמת יצאה לאור.⁵ אין צריך לומר, כי גם בישראל מוכרת התופעה הקשה מנשוא של הרשעת חפים מפשע על סמך הודאות שווא.⁶ ואכן, תיעוד חזותי של חקירות היה בין המלצותיה העיקריות של ועדת גולדברג לבדיקת הרשעה על סמך הודאה בלבד והעילות למשפט חוזר, המלצות שהביאו לראשונה לקביעת חובת תיעוד החזותי בחקירות משטרה.⁷

5. בנוסף על ממצאים אלה, שורה של מחקרים אקדמיים מראה, כי בני אדם – ובכללם גם חוקרי משטרה, הלוקים פעמים רבות בביטחון מופרז ובהטיות המשבשות את שיקול דעתם – אינם טובים במיוחד בהבחנה בין הודאות שווא להודאות אמת, ומתקשים להתעלם מהודאות פגומות כשהנסיבות מצדיקות זאת.⁸

6. בתקופה האחרונה ניכרת נכונות הולכת וגוברת של בתי המשפט לפסול הודאות, הנמסרות בחקירות, בהן נפגעות זכויותיו היסודיות של החשוד – ובייחוד זכות ההיוועצות וזכות השתיקה (ראו למשל: עניין יששכרוב (בו בית המשפט קבע את דוקטרינת הפסלות הפסיקתית והבהיר כי פגיעה משמעותית באוטונומיית הרצון של החשוד תשלול מעמדה של הודאה כ"חופשית ומרצון"); ע"פ 1301/06 אלזם נ' מדינת ישראל (2009) (בו בית המשפט פסל הודאה וזיכה את הנאשם המנוח, לאחר שנמצאו פגמים חמורים בהתנהלותם של מדובבים); ע"פ 9956/05 שי נ' מדינת ישראל (2006) (בו נפסלה הודעתו של חשוד לאחר שלא הוזהר כי זכותו להיוועץ עם עורך דין ולא הופסקה החקירה לאחר שביקש לממש זכות זו);

² <http://www.innocenceproject.org/understand/False-Confessions.php>; כן ראו: www.innocenceproject.org/understand. על הבעייתיות העמוקה שבהרשעת חשודים על סמך הודאות ראו גם: רע"פ 4142/04 מילשטיין נ' התובע הצבאי הראשי (2006), פסקאות 13-15 לחוות דעתו של השופט לוי (בדעת מיעוט, אך לא לעניין זה); דנ"פ 4342/97 אל עבדי נ' מדינת ישראל, פ"ד נא(1) 736 (1998) (דעת מיעוט של השופט דורנר); ב' סג"רו "ההודאה כבסיס להרשעה – האומנם מלכת הראיות או שמא 'קיסרית הרשעות השווא' עלי משפט ד 245; ב' סג"רו "השימוש בתחבולות ובמדובבים לשם גביית הודאות: ההרורים בעקבות ע"פ 1301/06 עזבון המנוח יוני אלזם ז"ל נ' מדינת ישראל" עלי משפט ט 399. כן ראו מסקנות דו"ח ועדת גולדברג משנת 1994 – דו"ח הוועדה לעניין הרשעה על סמך הודאה בלבד ולעניין העילות למשפט חוזר.

³ <http://www.stanfordlawreview.org/content/article/substance-false-confessions>; כן ראו כיסוי בניו יורק טיימס: http://www.nytimes.com/2010/09/14/us/14confess.html?_r=2.
⁴ חפותם הוכחה לאחר ש אנס סדרתי הודה במעשה, והודאתו אומתה בממצאי ד.נ.א. ראו: Saul M. Kassin, et al. "I'd Know a False Confession if I Saw One": A Comparative Study of College Students and Police Investigators 29 - *Law and Human Behavior* 211 (2005) 211-212. ניתן לעיין במאמר ב-<http://alturl.com/ffi8i>.
⁵ לתיאור המקרה ראו גם:

http://www.innocenceproject.org/Content/Six_Years_Later_The_Central_Park_Jogger_Case.php

⁶ ראו בין השאר: מ"ה 3032/99 ברנס נ' מדינת ישראל, פ"ד נו(3) 354 (2002), ופרשת "כנופיית מע"צ".
⁷ וראו דוח הוועדה לעניין הרשעה על סמך הודאה בלבד ולעניין העילות למשפט חוזר, ירושלים, טבת התשנ"ה – דצמבר 1994, עמ' 30-35.
⁸ לעיל, ה"ש 3, בייחוד בעמ' 212-213.

ע"פ 5956/08 אל עוקה נ' מדינת ישראל (23.5.11) (בו בית המשפט פסל הודאה בשל מניעת מפגש החשוד עם עורכת דינו, תוך השחרת שמה והפעלת לחצים עליו). נכונות זו נסמכת אף היא, בין השאר, על ההבנה המשתרשת, כי העדר הקפדה על זכויות החשוד מגביר את הסכנה, הקיימת ממילא, למסירת הודאות שווא.

7. הכרה זו מתחילה לתת את אותותיה גם בפסיקת בתי המשפט בעניין קבילות הודאות שנגבו בחקירות ביטחוניות (ראו למשל: ע"פ 1776/06 אל סיד נ' מדינת ישראל (5.9.11)). באותו עניין, בית המשפט העליון בחן את קבילות הודאותיו של חשוד בעבירות טרור חמורות, אשר הוגדר כ"פצצה מתקתקת". מאחר שמדובר היה בערעור על פסק דין, שניתן לפני הלכת יששכרוב, בית המשפט נמנע מלדון בהשלכות ההלכה על קבילות הודאות החשוד בחקירת השב"כ, והעדיף להתעלם במסגרת הערעור מהודאות אלה. לעניין הודאות החשוד במשטרה, בית המשפט קבע אמנם כי "פסילת הודאה אחת אינה בהכרח גוררת פסילת הודאה אחרת" אולם הדגיש ש"יש להחיל מבחן של קשר סיבתי בין האמצעי הפסול שנקט בהודאה שנפסלה לבין ההודאה האחרת לגביה לא נקט אמצעי פסול", ולבדוק עניינים כגון השפעת הפגם בחקירה על מצבו הנפשי של הנחקר ועל שיקוליו (פסקה 11 לפסק הדין). הקביעה, כי ניתן להבחין הבחנה מתקבלת על הדעת בין הודאות הנמסרות בחקירת שב"כ לבין הודאות הנמסרות במשטרה, איננה נקיה מספקות בלשון המעטה. אולם בכל מקרה ברי, כי ללא תיעוד חזותי של חקירת המשטרה, נשללת מבית המשפט כל אפשרות סבירה לעמוד על מצבו הנפשי של הנחקר או על השיקולים המנחים אותו.
8. מעבר להבטחת אמינות ההודאות, קיימת חשיבות מכרעת להבטחת חקירה נאותה ולמניעת שימוש באמצעי חקירה פסולים, גם ללא קשר לאמינות ההודאה וקבילותה, ותיעוד של חקירות מהווה אמצעי ראשון במעלה להבטחת מטרה זו. אנשים הנמצאים במעצר הינם האוכלוסייה העיקרית החשופה לסכנת יחס משפיל או בלתי אנושי, ואף להפעלת אלימות פיסית או נפשית העלולה לעלות לכדי עינויים.
9. דווקא בהקשר הביטחוני קיימת חשיבות מיוחדת לתיעוד מלא של החקירות. ראשית, בחקירות אלה – בהן הנחקר נתפס בדרך כלל כאויב – קיימת סכנה מוגברת לשימוש בעינויים ובאמצעי חקירה פסולים אחרים, העלולים לאיין את רצונו החופשי של החשוד (השוו: בג"צ 5100/94 הוועד הציבורי נגד עינויים נ' מדינת ישראל (1999), עניין אל סיד הנ"ל). אכן, כפי שעולה מדו"חות ארגוני זכויות אדם, החשש מפני שימוש באמצעי חקירה פסולים בחקירות ביטחוניות אינו חשש בעלמא.⁹ כפי שהבהירה ועדת האו"ם נגד עינויים בתגובתה מיוני 2009 לדו"ח התקופתי של מדינת ישראל על יישום האמנה נגד עינויים ונגד יחס ועונשים בלתי אנושיים או משפילים:

"Video recording of interrogations is an important advance in

⁹ ראו למשל: "בתכלית האיסור: עינוי עצורים פלסטינים והתעללות בהם על ידי כוחות הביטחון של ישראל" (בצלם, המוקד להגנת הפרט); ו"פצצות מתקתקות: עדויות של קורבנות עינויים בישראל" (הוועד הציבורי נגד עינויים): http://www.btselem.org/Download/200705_Utterly_Forbidden_heb.pdf <http://www.stoptorture.org.il/heb/images/uploaded/publications/139.doc>. אמנם, כמובהר בדו"חות עצמם, אין הם מבוססים על מדגם סטטיסטי מייצג; אולם, הם מתארים מקרים רבים, בהם עצורים העידו על שימוש באמצעי חקירה פסולים וקשים נגדם, הכרוכים באלימות, איומים ולחץ נפשי.

protection of both the detainee and, for that matter, law enforcement personnel. Therefore, the State party should, as a matter of priority, extend the legal requirement of video recording of interviews of detainees accused of security offenses as a further means to prevent torture and ill-treatment."¹⁰

10. שנית, חשודים בעבירות ביטחון נחקרים פעמים רבות כשהם מנותקים לחלוטין מהעולם החיצון ומנועים להיפגש עם עורך דין למשך תקופה ממושכת. בנסיבות מסוימות ניתן אף לעכב את הבאתם בפני שופט ולהאריך את מעצרם בהעדרם.¹¹ אין צריך לומר, כי הסדרים אלה מגבירים עד מאד את הסכנה שייעשה שימוש באמצעי חקירה פסולים ואת החשש שיינתנו הודעות שווא, וכי דווקא בשל קיומם יש להקפיד ביתר שאת על הכלים המינימאליים, הדרושים כדי להבטיח פיקוח הולם – ולו בדיעבד – על החקירה.
11. יפים לעניין זה דברי המשנה לנשיאה דאז ריבלין בבש"פ 8823/07 פלוני נ' מדינת ישראל (2010), המדגיש את המכלול המונע פיקוח מספק על חקירות בטחוניות, שהעדר תיעוד חזותי הינו חלק ממנו:

"המשמעות של מכלול ההוראות הנוגעות לשלבי החקירה הראשוניים של חשודים בעבירות ביטחון עלולה להיות איון האפשרות לקיים ביקורת אפקטיבית מינימאלית על שמירת זכויותיו של העצור במסגרת הליכי המעצר והחקירה. למעשה, הן שמות רטייה על עינו הפקוחה של בית המשפט – זו המבקשת לפרוץ מבעד לעיניה העצומות של אלת הצדק – וכך נפגם חלק בלתי נפרד וחיוני מחוקתיותו של מעצר לצורך חקירה" (פיסקה 31 לחוות דעתו).

12. לעניין התכלית הסיכולית המיוחדת, הקיימת בהקשר הביטחוני, מבהיר המשנה לנשיאה דאז, כי אין בתכלית זו כדי להצדיק התעלמות מזכויות החשוד, כמי שנבדקת מעורבותו בפלילים:

"ענייננו הוא בחקירות של חשודים בפלילים. המסגרת שבה מתבקש מעצרו של החשוד – גם אם הוא חשוד בעבירות ביטחון – היא מסגרת פלילית. אמנם מדובר במטריה מיוחדת המציבה אתגרים מיוחדים אולם אין בכך כדי לשמוט את העובדה שהחשוד נחקר לגבי מעורבותו-שלו בעבירות ביטחון. במסגרת החקירה הוא עשוי להישאל שאלות הצופות פני פעילות טרור עתידית אך אין משמעות הדבר כי מדובר ב"מעצר סיכולי" בלבד שכן החקירה והמעצר נשענים על עילות הנוגעות למעורבותו בעבירות ביטחון. לעניין זה העצור הוא בגדר חשוד. יש לפיכך לשמור על זכויותיו כחשוד בפלילים" (פיסקה 25 לחוות דעתו).

13. תיעוד חקירות בטחוניות יכול לסייע עד מאוד אף בבירור תלונות על יחס לא נאות ועינויים בחקירות ביטחון, מאחר שהוא מהווה תיעוד אובייקטיבי יחיד אודות התנהלות החקירה ומשום כך יכול לאשש או להפריך טענות נחקרים בעניין זה. מתוך למעלה מ-600 תלונות על עינויים והתעללות בידי חוקרי שב"כ, שהוגשו ליועץ המשפטי לממשלה בעשור האחרון, לא

¹⁰ <http://www.unhcr.org/refworld/publisher,CAT,,4a85632b0,0.html>

נפתחה ולו חקירה פלילית אחת.¹² תיעוד הולם של חקירות אלה, ולו בשלב של גביית ההודאה במשטרה, היה יכול לתרום ליכולת היועמ"ש לקיים ביקורת כנדרש על התנהלותן. כך היה מתחזק גם אמון הציבור כולו ברשויות החקירה.

14. מהטעמים המפורטים לעיל, הפטור מתיעוד הקבוע בסעיף 17 לחוק פוגע באופן קשה בשורה ארוכה של זכויות יסוד חוקתיות של החשוד: בזכותו לכבוד, בזכותו לשלמות הגוף, בזכותו להליך הוגן, בזכותו לחירות, ואף בזכותו לשוויון. זאת, בניגוד לתנאי פיסקת ההגבלה שבחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. הוא אף סותר את חובותיה של מדינת ישראל על פי המשפט הבינלאומי, לרבות החובה לפעול למניעת עינויים ולשמור על כבודם של עצורים.¹³ **קשה לראות, כיצד אותה מערכת משפטית, אשר הניבה את הלכת יששכרוב ופסלה הודאות בעקבות פגיעות קלות יותר בזכויות החשוד, יכולה להשלים לאורך זמן עם הסדרים חוקיים, שמטרתם למנוע קיום פיקוח הולם על חקירות בעבירות חמורות כל כך.**

15. גם בתזכיר חוק זה לא הונחה תשתית עובדתית ממשית לביסוס הנימוקים, המצדיקים על פי הטענה הימנעות גורפת מתיעוד חקירות ביטחוניות אף בשלב המשטרתי, ולא נעשה ניסיון מספק להתמודד עם ההשלכות ההרסניות, שעלולות להיות לאי התיעוד על זכויות החשוד. אין צריך לומר, שככל שהחשש הוא מגילוי מאוחר של תוכן הקלטות (כפי שאף עולה מדברי ההסבר) – הרי שקיימות דרכים אחרות למניעת פרסומן, שפגיעתן בזכויות החשוד פחותה. ההנחה המופיעה בתזכיר החוק לפיה "תיעוד חזותי וקולי של חקירות ביטחוניות עשוי לסייע לאותם ארגונים להפיק לקחים באופן מיידי מהמתרחש בחקירה" הינה אם כן הנחה מוטעית.

16. בנוסף נבקש להזכיר, כי כנגד חוקתיות הוראת השעה הקבועה בסעיף 17 לחוק סדר הדין הפלילי הוגשה עתירה של מספר ארגוני זכויות אדם (בג"ץ 9416/10 עדאלה נ' המשרד לביטחון פנים (2013)). בית המשפט הורה על מחיקת העתירה תוך שמירת זכויות העותרת, לאחר שציין כי "ועדת השרים לענייני חקיקה שדנה בהצעה להאריך את הוראת השעה בשנת 2012 החליטה כי הוראת השעה תוארך בשנתיים וכי במהלך תקופה זו יפעלו משרדי הממשלה הרלוונטיים לתיקון ההגדרה של "עבירת ביטחון" וכן תיערך בדיקה של משפט משווה על מנת שניתן יהיה לבחון את שינויו של ההסדר שבחוק. בדיון שנערך בוועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת ביום 03.07.2012 ניתנה התחייבות על ידי נציגת משרד המשפטים כי אכן תיערך בדיקה לגבי הסדרים חלופיים וגם של הנושא של הגדרת "עבירת ביטחון". "בנסיבות אלה קבע בית המשפט, מבלי שהביע עמדה לגוף העניין, שיש להמתין לבחינת חוקתיות ההסדר עד לתיקון החוק. בית המשפט הדגיש, כי הוא מניח שאכן תיערך בדיקה ובחינה כאמור, וכי "במסגרת הבדיקה ראוי יהיה אף לבחון את הסוגיה של תיעוד חקירות על ידי שירות הביטחון הכללי".

17. מעיון בתזכיר עולה, כי על אף שנעשתה בחינה של הסדרים שונים בעולם בתחום זה, לא נעשה ניסיון ממשי לבחון "הסדרים חלופיים" אפשריים. בתזכיר לא מפורט אף לא הסדר

¹¹ סעיף 35 לחוק סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה-מעצרים), התשנ"ו-1996; חוק סדר הדין הפלילי (עצור החשוד בעבירת ביטחון) (הוראת שעה), תשס"ו-2006.

¹² לעניין זה ראו בג"ץ 1265/11 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נ' היועץ המשפטי לממשלה (טרם פורסם, 6.8.12).

¹³ ראו את האמנה נגד עינויים ונגד יחס ועונשים בלתי אנושיים או משפילים, וכן את סעיף 10 לאמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות.

חלופי אחד שנשקל בעניין תיעוד חקירות והשיקולים שהביאו לדחייתו. נדגיש, כי הסקירה התמציתית של משפט משווה שהובאה בתזכיר בעניין תיעוד חקירות חשודים, איננה שקולה לבחינת הסדר חלופי לתיעוד חקירות. אמנם, בחינת משפט משווה עשויה לסייע ולתרום רבות בזיהוי נורמות בינלאומיות ולאפשר קליטת רעיונות וגישות ממשפטן של מדינות זרות אל ההסדר הקבוע בחקיקה הפנימית. עם זאת, ברור כי "הסדר חלופי" אמור להיות כזה שמתחשב בסופו של דבר במכלול הוראות החוק, התנאים והשיקולים הכרוכים בחקירת חשודים בעבירות ביטחון במערכת המשפט הישראלית.

18. כן עולה מהתזכיר שההצעה לתיקון ההגדרה של "עבירות ביטחון" בסעיף 35(ב) לחוק המעצרים, המקודמת בנפרד מהתזכיר הנוכחי, לא תביא לצמצום של תחולת הפטור. זאת, משום שמהגדרת "עבירות ביטחון" מוצע להסיר עבירות פליליות שהשימוש בהן ממילא אינו נפוץ (התרשלות במניעת בריחה של שבי מלחמה לפי סעיף 102(ב) לחוק העונשין, ועבירת "מטיף להתאגדות אסורה" לפי סעיף 164 לחוק העונשין) ולצד זאת מוצע להוסיף להגדרה עבירות שהשימוש בהן שכיח יותר (כמו רצח וניסיון לרצח לפי סעיפים 300 ו-305 לחוק העונשין וחבלה בכוונה מחמירה לפי סעיף 329 לחוק העונשין).

19. כידוע, חשיבות התיעוד החזותי של חקירות ביטחוניות הוכרה לאחרונה על ידי ועדת טירקל לבדיקת האירוע הימי מיום 31.5.2010¹⁴ אשר המליצה בחלק ב' של הדו"ח שלה, כי "יש לערוך תיעוד חזותי מלא של כל חקירות השב"כ, לפי כללים שיקבע היועץ המשפטי לממשלה בתיאום עם ראש השב"כ".¹⁵ מדו"ח הוועדה אף עולה כי המלצה זו נתמכה בידי ראש השב"כ דאז יובל דיסקין, אשר הציע לשקול זאת בחיוב, תוך שציין בעדותו כי "גם אם לא כולם תמיד אוהבים את זה אני חושב שזה יהיה נכון".¹⁶ לצערנו, תזכיר החוק מתעלם מהמלצה מפורשת זו, והוא מסתפק בציון העובדה שצוות ציחנובר שהוקם לצורך יישום ועדת טירקל, בוחן את הסוגיה בימים אלה, לאחר שהוצגו לו "הקשיים הנוגעים לתיעוד".

20. לאור כל האמור לעיל, ראוי היה לא רק לבטל את הפטור הקבוע בסעיף 17 לחוק, אלא אף להפעיל את הסמכות הנתונה לשר לביטחון פנים לפי סעיף 16(ג) לחוק, להחיל את הוראותיו על השב"כ. המצב הנוכחי, בו חקירות ביטחוניות מתנהלות ב"חור שחור", ובו אין תיעוד אפילו של שלב גביית האימרה במשטרה, פוגע באופן עמוק בזכויות האדם ובשלטון החוק במדינת ישראל.

בכבוד רב,

לילה מרגלית, עו"ד

¹⁴ הוועדה הציבורית לבדיקת האירוע הימי מיום 31 במאי 2010, הבדיקה והחקירה בישראל של תלונות וטענות בדבר הפרות של דיני הלחימה על פי המשפט הבינלאומי (2013).

¹⁵ שם, עמ' 356.

¹⁶ שם, עמ' 346.